

BOUDEWIJN VAN ZWIETEN EN FRANK VAN DER BOECHORST

ADELLIJKE WELDOENERS VAN KLOOSTER MARIËNPOEL TE LEIDEN

Simone van de Velde

De dood is onafwendbaar: elk mens kent zijn lot en weet dat er geen ontkomen aan is. In de Middeleeuwen was deze gedachte niet anders dan tegenwoordig. Maar toen hield de gedachte dat een ziel van een overledene eerst in een oord van duivels en demonen terecht kwam alvorens rust te vinden in het paradijs menigeen bezig. Velen verrichtten tijdens hun leven veel goede werken om zo een bijdrage te kunnen leveren aan de reiniging van hun ziel en die van anderen. Zij verzorgden bijvoorbeeld zieken, gaven armen eten en drinken of deden schenkingen aan kerkelijke instellingen. Deze bijdrage is een illustratie van het aandeel dat enkele Hollandse adellijke families hadden in het ontstaan en het in stand houden van rijke conventen in de vijftiende en zestiende eeuw. De stichtingen en schenkingen van de adellijke families Van Zwieten en Van der Boechorst aan het Leidse vrouwenklooster Mariënpool staan hier centraal. Verschillende generaties van deze families steunden het convent. Boudewijn van Zwieten stichtte het klooster in 1428 en liet zijn nazaten beloven het tot het einde der tijden te steunen. En Frank van der Boechorst liet hier in 1452 twee dochters intreden en vanaf dat moment droeg de familie het convent een warm hart toe.

Het klooster Mariënpool

In de Middeleeuwen was het doen van goede werken voor iedereen de normaalste zaak van de wereld. Of het nu ging om het verzorgen van zieken, het laven van dorstigen, het eten geven aan de hongerigen of het doen van schenkingen aan religieuze instellingen, iedereen was er op zijn of haar manier mee bezig. Het geven van geschenken, in welke vorm dan ook, aan geestelijke instellingen ter opbouw van Gods huis en Zijn woord, kan gezien worden als een van de belangrijkste goede werken voor iedereen die goed bedeed was. De schenkers meenden immers dat hun zielen in het vagevuur baat zouden hebben bij de vele missen en gebeden die de door hun begiftigde instellingen zouden doen. Het is daarom ook niet verwonderlijk dat kloosters en kerken vele giften kregen, waarvoor in ruil werd gebeden. Zo ook in het Augustijner nonnenklooster Mariënpool. Dit besloten vrouwenklooster bevond zich net buiten de Leidse stadsmuren in de periode van 1428 tot aan de sloop in 1573.¹

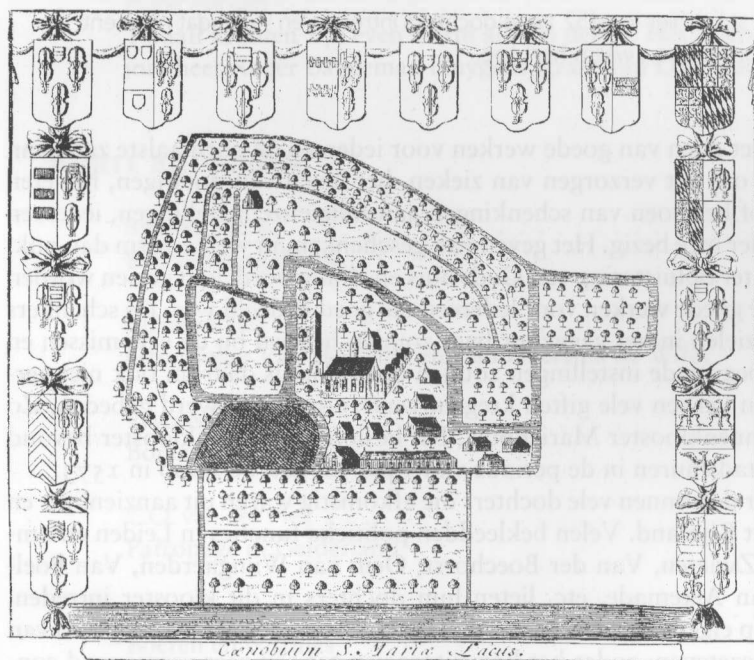
Het klooster telde onder de nonnen vele dochters die afkomstig waren uit aanzienlijke en invloedrijke families uit het Rijnland. Velen bekleedden politieke functies in Leiden en omstreken. Families als Van Zwieten, Van der Boechorst, Oem van Wijngaerden, Van Poelgeest, Van Wassenaer, Van Alkemade, etc. lieten hun dochters in dit klooster intreden. Voorts steunden zij allen op eigen wijze het klooster. Het klooster kreeg zeer veel giften van zowel particulieren als ingezetenen, zodat het kon uitgroeien tot een zeer vermogend convent. Het convent werd niet alleen goed bedeed met huizen, landerijen en geld, maar ook met schilderijen, glas, zilverwerk, beeldsnijwerk, serviesgoed, boeken, kleding, liturgische

¹ Zie voor de geschiedenis van dit convent W.J.J.C. Bijleveld, 'Het nonnenklooster Mariënpool en de stichter Boudewijn van Zwieten', *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Rijnland*, II (1905) 138-178.

voorwerpen en etens- en drinkwaren. In de kloosterkerk waren bijvoorbeeld schilderijen van de Leidse kunstenaar Cornelis Engebrechtsz aanwezig. Al deze schenkingen en stichtingen hadden geheel betrekking op de zorg voor het zielenheil. Als tegenprestatie bedongen de begunstigers missen en memoriediensten van het convent waarin voor hun ziel werd gebeden. Gezien de grote hoeveelheid ingestelde eeuwigdurende missen en memoriediensten lijken de nonnen een dagtaak gehad te hebben aan het bidden en het vieren van missen.

Na de Beeldenstorm brak een roerige periode voor het klooster aan. Toch werd in 1571 nog een nieuw altaar gewijd door Nicolaas van Nieuwland, de eerste bisschop van Haarlem. Niets wees nog op het einde van het kloostertijdperk. Maar een jaar later keerde het tij. In 1572 ging Leiden over tot de partij van Willem van Oranje en werden alle rooms-katholieke kerken en kloosters gesloten. In eerste instantie trachtte men nog wel de katholieke diensten doorgang te laten vinden, maar de antikatholieke houding nam toe. Toen in 1573 de Spanjaarden onder leiding van Valdez de stad belegerden, gelastte het stadsbestuur dat alle gebouwen rond Leiden gesloopt moesten worden. Dit betekende ook het einde van Mariënpool. Alle memoriediensten, die met een eeuwigdurend karakter waren ingesteld, hielden in één keer op te bestaan. Na de sloop bleef niets anders over dan een stukje muur met een soort kelder, die aan het begin van twintigste eeuw is verdwenen.² Thans kan enkel nog gegist worden naar de exacte plaats waar het klooster heeft gestaan. Waarschijnlijk stond het kloostercomplex langs de huidige Rijnsburgseweg, in de omgeving van het Leids Universitair Medisch Centrum.

In het gemeentearchief van Leiden wordt het omvangrijke archief van Mariënpool bewaard. Aan de hand van deze documenten en enkele andere archivalia wordt een goed beeld verkregen van de dodenmemoria in Mariënpool. Centraal in deze bijdrage staat de

Klooster Mariënpool, afgebeeld in Episcopatus Trajectensis van H. van Heussen uit 1719. Het derde wapenschild rechtsboven is van Boudewijn van Zwieten, het wapen rechts ernaast behoort aan zijn echtgenote Ludgard van Nijenrode (Collectie auteur)

2 De enige bouwsporen van het klooster zijn enkele dichtzettingen van openingen in de kasteelfundering en muurfragmenten. Het klooster is gebouwd op gedeelten van de funderingen van het oude kasteel. Wel zijn enige bodemvondsten gedaan bij opgravingen, die zich thans in Museum de Lakenhal te Leiden bevinden. Zie J. Bruines-de Klerk, e.a., *Mariënpool, een Leids klooster*, tentoonstellingscatalogus Museum de Lakenhal Leiden (Leiden, 1984) z.p.

vraag op welke manier de families Van Zwieten en Van der Boechorst omgingen met de zorg voor hun zielenheil en hoe zij hun verblijf in het vagevuur meenden te kunnen verlichten.

Boudewijn van Zwieten sticht een klooster

Boudewijn van Zwieten (1370/73-1454), tesorier van het grafelijke hof, heeft tijdens zijn leven vele stichtingen gedaan en kerkelijke instellingen begunstigd. Hij deed bijvoorbeeld stichtingen in de Pieterskerk te Leiden en in de Antoniuskapel van de leprozen buiten de stadsmuren van Leiden en hij schonk geld aan het klooster van de Elfduizend Maagden te Warmond.³ Maar de stichting en instandhouding van het klooster Mariënpoel baarde het meeste opzien.

In 1428 stichtte hij Mariënpoel uit dankbaarheid voor Gods ontferming en om zowel God als de Heilige Maagd Maria lof te betuigen. Hij hoopte hiermee 'meerre gratien ende ghenaden te verwerven in deser tyt, ende glorie na desen ellende in der ewichheit'.⁴ Hij schonk de kloostergebouwen en landerijen aan Augustijner nonnen uit Oudewater die vanwege een conflict over de bisschopskeuze voor het bisdom Utrecht op zoek waren naar een rustiger gelegen streek. Oudewater had namelijk voor de zijde van elect Rudolf van Diepholt gekozen, terwijl de nonnen de kant van de paus en de graaf kozen en Van Diepholts tegenstander, elect Sweder van Culemborg, steunden. In 1427 werd de situatie voor de nonnen onhoudbaar toen Jacoba van Beieren, die de stad had ingenomen, een verbond sloot met Van Diepholt.⁵ Omwille van hun eigen veiligheid moesten de nonnen een veilig heenkomen zoeken en Boudewijn van Zwieten bood hun hierbij de helpende hand. Als functionaris in dienst van de graaf stond hij immers aan de kant van de nonnen. Politieke overwegingen lagen dus ten grondslag aan de stichting van dit klooster.⁶ Van Zwieten kocht de in 1420 verwoeste hofstede van burggraaf Hendrik van Wassenaar, waarna hij de bouw van een nieuw klooster van start liet gaan. Hij wijdde het klooster aan Maria, omdat hij, al vanaf zijn jeugd, in haar zijn 'troesterynne' in moeilijke tijden vond en hij zag in haar de moeder van 'alre ontfermherticheit'. Het klooster kreeg de naam 'Onser Liever Vrouwen Poel'. In de volksmond zouden de zusters 'nonnen te Poel' worden genoemd en het klooster zelf 'Mariënpoel' of 'Paddenpoel', vanwege de padden die zich ophielden bij de moerassige plek waar het klooster stond.

Boudewijn schonk de nonnen eveneens 3000 Philippusgulden, die belegd moesten worden in renten. De nonnen hoefden hierdoor geen handenarbeid te verrichten en konden zich de gehele dag wijden aan de regel van Augustinus, waarbij het getijdegebed de centrale rol speelde in de dagordening van de nonnen.

Van Zwieten legde zijn stichting zeer nauwkeurig vast in een akte.⁷ Hij stelde vele eisen aan de nonnen waaraan zij zich strikt dienden te houden.⁸ In de eerste plaats moesten zij volgens de regels en instelling van de Heilige Augustinus besloten leven. Het aantal geprofeste zusters mocht niet meer dan veertig bedragen. Wel mochten zij bijgestaan worden door tien lekenzusters die zich bezighielden met huishoudelijke taken. Verder besteedde Van Zwieten

3 F.J.W. van Kan, 'Boudewijn van Zwieten, tesorier van Holland', *Holland*, XIII (1981) 288-305; F.J.W. van Kan, 'Het riddermatige geslacht Van Zwieten', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, XXXVIII (1984) 49-96.

4 Gemeentearchief Leiden (GAL), Kloosterarchieven, inv.nr. 860, stichtingsakte van het klooster, 2 febr. 1431.

5 K. Goudriaan, 'Het eerste vrouwenklooster van Oudewater', *Heemtijdinghen*, XXXV (1999) 1, 24.

6 T. van Bueren en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood* (Turnhout, 1999) 38.

7 S. van de Velde, 'Tot glorie na desen ellende in der ewicheit'. Boudewijn van Zwieten sticht een klooster', in: Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 241-242.

8 Zie voor het dagelijks leven binnen de kloostermuren M. Castenmiller, *Het klooster Mariënpoel bij Leiden* (doctoraalscriptie; Rijksuniversiteit Leiden, 1980) en M. Castenmiller, 'Het dagelijks leven in een middeleeuws klooster', *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Omstreken*, LXXIII (1981) 27-38. Zie voor het religieuze leven M. Castenmiller, 'Liturgische vieringen in het klooster Mariënpoel', *Spiegel Historiae*, XVIII (1983) 22-30.

in de stichtingsakte veel aandacht aan de zorg voor zijn zielenheil. In ruil voor zijn vrome schenking dienden de zusters veel tijd en aandacht te besteden aan het zielenheil van de stichter, zijn familie, vrienden en de graven en vorsten die hij tijdens zijn leven had gediend. Hij wilde op het hoogkoor van de kloosterkerk worden begraven. Na zijn overlijden moesten de nonnen, telkens wanneer zij het koor betraden, eerst zijn graf bezoeken om daar het Ave Maria te bidden. Bij het verlaten van het koor moesten zij de bede 'Anima eius et anime omnium fidelium defunctorum per piam misericordiam requiescant in pace, Amen' (Mogen zijn ziel en de zielen van alle gelovigen door genadige barmhartigheid rusten in vrede, Amen) uitspreken. Daarnaast heeft hij een aantal 'eeuwige missen' in de akte laten vastleggen voor zijn familie. Wekelijks moest een gezongen requiemmis worden opgedragen met na afloop een bezoek aan het graf. En elk jaar op zijn sterfdag (17 mei) moest een memoriedienst worden gehouden voor zowel Boudewijn als zijn familie, vorsten en vrienden; op de avond daarvoor een vigilie en op de dag zelf een requiemmis en een grafgang. Ten slotte liet Van Zwieten vastleggen dat de nonnen en de rector jaarlijks zouden worden gecontroleerd door twee visitatoren van het kapittel, die hen zouden corrigeren als zij op welk punt dan ook in gebreke bleven. Hertog Philips van Bourgondië (1396-1467) bevestigde de stichting en voegde enige regels aan die van Boudewijn van Zwieten toe. Hij beloofde het klooster te zullen steunen en onder zijn bescherming te nemen. In ruil voor deze en andere voorrechten beloofden de nonnen vier keer per jaar een mis te vieren voor zijn persoonlijke zielenheil en na zijn dood vier keer per jaar een memoriedienst te houden.⁹

Van Zwieten stierf in 1554 en werd overeenkomstig zijn wil in zijn eigen klooster begraven. Hij kreeg een familiegraf op het hoogkoor, waar ook zijn echtgenote en een aantal kinderen werden begraven. Niet alle kinderen vonden hier een laatste rustplaats; Van Zwietens oudste zoon Dirk overleed bijvoorbeeld tijdens zijn pelgrimstocht in Jeruzalem, en anderen werden in de eigen parochie begraven. Het familiegraf werd afgedekt met een grote blauwe zerk.¹⁰ Gijsbrecht van Zwieten († 1456) is wel in de kloosterkerk begraven, maar werd niet bijgezet in het familiegraf. Hij overleed namelijk te kort na zijn vader, zodat het graf niet geopend kon worden uit hygiënisch oogpunt en in verband met de stank. Hij werd begraven voor de Heilige Kruiskapel, samen met een telg uit het geslacht Van der Boechorst.¹¹

Het gezin Van Zwieten

Boudewijn van Zwieten was getrouwd met Ludgard van Nijenrode.¹² Samen hadden zij zes wettige kinderen, drie zonen en drie dochters. Boudewijn had één bastaardzoon, Willem. Boudewijns wettige zonen Dirk, Gijsbrecht en Jan bekleedden hoge politieke functies als schepen, schout en burgemeester; alle drie zijn zij burgemeester van de stad Leiden geweest. Boudewijns oudste dochter Aleid trouwde tweemaal. Haar eerste echtgenoot, Klaas van Diepenburg († 1440) was baljuw en schout in Den Haag, en haar tweede echtgenoot, Everhard van Beieren († 1458), was eveneens baljuw van Den Haag. Margriet huwde Jan van Poelgeest († 1457), die het ambt van burgemeester in Leiden heeft bekleed. Catharina werd omstreeks 1402/03 geboren en werd in de periode tussen 1412 en 1420 non in het klooster der Elfduizend Maagden te Warmond. Later stapte zij over naar Mariënpool, waar zij vanaf 1459 priorin was. Als priorin had zij samen met de rector de leiding over het klooster. Zij hield toezicht op de zusters en corrigeerde hen indien nodig. Zij controleerde bijvoorbeeld de kleding en het beddengoed op persoonlijke eigendommen. Zij sprak de nonnen toe over deugden, ondeugden en de regels van de orde. Religieuze verplichtingen die haar taak met

9 Castenmiller, *Het klooster Mariënpool bij Leiden*, 14.

10 GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 884, f. 32v.

11 Idem, inv.nr. 883, f. 21v.

12 Zie voor een uitgebreide genealogie Van Kan, 'Het riddermatige geslacht Van Zwieten', 49-96 en Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 239-240.

zich meebracht, waren het voorgaan in het bidden van het eerste en het laatste getijde, namelijk de primen en de completen.¹³ Zij stierf in 1495 op 92-jarige leeftijd na 36 jaar aan het hoofd van haar vaders stichting te hebben gestaan.

Boudewijns kinderen en zijn schoonzonen Jan van Poelgeest en Klaas van Diepenburg bevestigden de testamentaire beschikkingen van hun vader en schoonvader en beloofden bovendien dat zij het klooster zouden blijven steunen.¹⁴ Op deze manier was Boudewijn verzekerd van het voortbestaan van het convent. Zij hielden woord en steunden het klooster niet alleen financieel, maar ook met vele geschenken. Niet alleen zij waren het klooster welgezind, ook hun kinderen en kleinkinderen bleven zich inzetten voor Mariënpool. Het memorieboek van het klooster toont in welke mate zij het klooster steunden.¹⁵ Twee zonen van Boudewijn, Jan en Gijsbrecht, beloofden samen de bouwkosten van de kapel van Mariënpool te dragen.¹⁶ Verreweg de meeste in het memorieboek opgetekende legaten die door leden van de familie Van Zwieten zijn gedaan, bestaan uit geld. Geld was de economische basis van het convent. Het gaf het klooster bestaansrecht. Leden van de familie Van Zwieten schonken geld, opdat de nonnen voor hen of andere familieleden zouden bidden na hun dood. Arend van Zwieten gaf bijvoorbeeld 5 Rijns gulden ten behoeve van zijn vaders ziel. Dirk Boudewijnsz, die vijf dagen nadat hij het Heilige Graf te Jeruzalem had bezocht op de terugreis, stierf in 1451. Jan Boudewijnsz († 1485) testeerde 50 Rijns gulden. De nonnen beloofden hiervoor een jaar lang missen voor hem te lezen.¹⁷ Zijn zoon Adriaan schonk jaarlijks 1 pond groot met de bedoeling dat de nonnen elke week 'ten ewighe daghen' een mis zouden vieren voor zijn twee echtgenoten, Machteld van Hodenpijl († 1467) en Otte van Egmond († 1485), en hemzelf.¹⁸ Van de kleinkinderen van Boudewijn toonde Adriaan zich het meest betrokken bij klooster Mariënpool. Naast geld schonk hij het convent in zijn laatste levensjaar een drieluik voor het altaar dat was gewijd aan Andreas, Johannes de Evangelist, Maria Magdalena en alle apostelen. De zijluiken werden nog tijdens zijn leven geschilderd, maar het middenstuk moest na zijn dood nog worden gemaakt. De archivalia geven geen informatie over het soort drieluik. Mogelijk betrof het een geschilderd drieluik, of een gesneden middenstuk met geschilderde zijluiken. In totaal testeerde Adriaan hiervoor 38 Rijns gulden. Van het geld dat overbleef werden een tabernakel voor de Heilige Andreas en een lessenaar gemaakt die bij het altaar werd gezet.¹⁹

Verschillende leden van de familie droegen bij tot de liturgische uitrusting. Jan Boudewijnsz gaf de nonnen 21 Beierse gulden die besteed werden aan een bonte tabberd, de 'alrebeste' kazuifel en een alf (wit linnen onderkleed dat de priester draagt tijdens de misviering). Zijn zoon Adriaan volgde zijn voorbeeld en schonk bij het overlijden van zijn eerste echtgenote, Machteld van Hodenpijl († 1467), haar beste tabberd.²⁰ Willem van Reimerswaal, echtgenoot van Catharina Adriaansdochter, schonk aan het einde van de vijftiende eeuw een beeld van Paulus, dat samen met andere apostelbeelden de kerk opsierde.²¹ Deze laatste gift maakte deel uit van een grote collectieve schenking, waarbij leden van vooraanstaande families gezamenlijk twaalf apostelbeelden en vier beelden van de evangelisten schonken ter opluistering van de pijlers in het koor van de kloosterkerk. Ook de hierna besproken familie Van der Boechorst heeft deelgenomen aan deze collectieve donatie.

13 Castenmiller, *Het klooster Mariënpool bij Leiden*, 17-18.

14 GAL, Kloosterarchieven, inv. nr. 858, f. 9r, 1 okt. 1428.

15 Zie S. van de Velde, *Gebed zonder eind. Memorieboeken van klooster Mariënpool (1428-1573)*, (doctoraalscriptie; Universiteit Utrecht, 1999).

16 GAL, Kloosterarchieven, inv. nr. 858, f. 4v.

17 Idem, inv. nr. 889, f. 11r.

18 GAL, Kloosterarchieven, inv. nr. 889.

19 Ibidem.

20 GAL, Kloosterarchieven, inv. nr. 889, f. 4r.

21 Idem, inv. nr. 889, f. 12v.

Adriaan van Zwieten, heer van Zwieten.
Kopie naar Golzius (Stedelijk Museum De
Lakenhal, Leiden)

haar afkomst van de stichter van het klooster tonen. In het onderschrift onder Boudewijns portret is geschreven dat hij 'fondator van dit Clooster' is. Het epitaaf is daarmee een monument ter nagedachtenis aan de stichting van klooster Mariënpoel geworden, maar het schilderij is door de tekst onder Johanna's portret een herdenking van de schenking van de vernieuwde memorietafel.

Tijdens de Beeldenstorm in 1566 was het Johanna's achterneef Adriaan Cornelisz van Zwieten die het epitaaf uit de handen van de beeldenstormers wist te redden. Volgens een priester van de Sint-Pancraskerk was er een aanzienlijke heer die de smijters de handen vol geld stopte en ervoor zorgde dat zij rechtsomkeert naar de stad teruggingen.²³ Hij was de laatste telg van de familie die zich inspande voor de stichting van zijn betbetovergrootvader. Nog geen tien jaar later zou deze ophouden te bestaan.

Frank en Adriaan van der Boechorst: weldoeners 'puerlic om goids willen'

Ook de Noordwijkse edelman Frank van der Boechorst ging een levenslange band aan met Mariënpoel. Hij was getrouwd met Catharina van Bakenesse, een dochter uit een oud-adellijk Haarlems geslacht.²⁴ Samen hadden zij vier kinderen: Elisabeth, Kunera, Bartha en Adriaan. Alle leden van het gezin kregen, ieder op eigen wijze, een sterke band met het klooster.

Elisabeth en Kunera traden beiden in klooster Mariënpoel in op 25 maart 1452. Frank en Catharina's achterliggende gedachte hierbij was dat zij hun dochters 'gevoecht hebben ter eere Gods ende salicheit hoerre zielen'.²⁵ Het is niet bekend op welke leeftijd beide dochters

Twee jaar voor haar dood bekostigde Boudewijns achterkleindochter Johanna Adriaansdr († 1554) de vervanging van de familiale memorietafel, omdat het schilderij, zoals op het opschrift is te lezen, 'van ouderdom vergaen was'. De oorspronkelijke tafel dateerde uit het midden van de vijftiende eeuw. Vrijwel direct na het overlijden van Boudewijn hadden zijn echtgenote Ludgard en zijn kinderen een schilderij laten maken. Net als het familiegraf kreeg waarschijnlijk ook de memorietafel een plaats op het hoogkoor. Johanna liet de memorietafel enigszins veranderen, zodat zij zichzelf en haar broer ook een plaats kon geven op het schilderij.²² Zij gaf opdracht haar vader niet met zijn eerste maar met zijn tweede echtgenote, Otte van Egmond, haar moeder, af te beelden. Door haar ouders op de memorietafel te laten schilderen konden ook zij en haar broer Jan († 1510) een plaats op de memorietafel krijgen. Op deze wijze kon zij zichzelf als vernieuwster van het schilderij laten vereeuwigen. Mogelijk wilde zij, als de laatste levende telg van deze familietak, haar familie over de dood heen bijeenhouden en

²² Zie voor deze passage over het epitaaf Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 238-239.

²³ Bijleveld, 'Het nonnenklooster Mariënpoel en de stichter Boudewijn van Zwieten', 172-173.

²⁴ Idem, 164.

²⁵ GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 1108.

hun intrede deden. Wel is Elisabeths kloostergelofte bewaard gebleven, maar de leeftijd waarop zij intrad is niet vermeld.²⁶ Zij stierf op 29 november 1515.²⁷ Kunera stierf ruim 25 jaar eerder op 56-jarige leeftijd op 2 april 1488.²⁸ Bij hun intreding kreeg ieder van hen een zeer dure uitzet mee van maar liefst 400 gouden Philippusgulden en een hoge lijfrente van 20 gouden Philippusgulden per jaar en één van 27 Rijns gulden. Daarnaast schonk hun vader vijf morgen land aan het klooster.²⁹ Vijf jaar later verklaarde hij dat zijn dochters een lijfrente van 7½ Engelse nobel per jaar zouden krijgen in plaats van het bovengenoemde bedrag. Na hun beider dood zou het klooster stukken land buiten Leiden krijgen en een rente van 2 nobel op twee huizen in Noordwijk. Als tegenprestatie verplichtte het klooster zich memoriediensten te doen voor Frank van der Boechorst en zijn echtgenote.³⁰ De intreding van twee van zijn dochters in het klooster was het begin van een langdurige verbondenheid tussen Van der Boechorst, zijn nazaten en het klooster.

Mariënpool was niet het enige klooster dat deelde in Franks vrome weldaden. In 1456 herstichtte hij het door brand verwoeste Sint-Barbara en Sint-Catharinaklooster in Noordwijk. Het Generaal-Kapittel had het volledig uitgebrande klooster aan Frank afgestaan op voorwaarde dat hij de hofstede, de kerk, het kerkhof en het erf en toebehoren weer voor de kerkdienst geschikt zou maken. Hij droeg het klooster op aan de nonnen van de derde orde van Sint-Franciscus, die later volgens de regel van Sint-Augustinus zouden gaan leven. Hij behield voor zichzelf en zijn vrouw het recht binnen de muren van het klooster levenslang een huis te bewonen. Het toezicht van het klooster droeg hij over aan het convent van Sint-Hiëronymus, ook wel 'susteren der Romen' genaamd. Als de nonnen het Barbaraklooster om welke reden dan ook zouden verlaten, zou de hofstede vervallen aan de nonnen van Mariënpool. Waarom Van der Boechorst deze scheiding van functies tussen Mariënpool en het Hiëronymusconvent heeft gemaakt, is niet bekend. Ook klooster Leeuwenhorst (1261-1574) in Noordwijkerhout vielen vele schenkingen in de vorm van landerijen en geld ten deel, waarschijnlijk in de eerste plaats omdat zijn zuster Johanna Adriaansdr († 1462) hier was ingetreden. In 1437-1438 gaf Frank het klooster een half vat bier. Op 10 september 1452 schonk hij als lijfrente voor Johanna 1½ morgen broekland in Noordwijkerhout en 1 Wilhelmusschild aan inkomsten per jaar. Na haar dood moest deze aan de abdij toekomen. In ruil voor deze schenking werd Frank opgenomen in de memorie. Vijf jaar later, in 1457, gaf hij opnieuw een stuk land in Noordwijk bij de Duindam. De opbrengst was bedoeld voor een pitantie voor de nonnen, waarvoor zij in ruil een memoriedienst voor Frank en zijn echtgenote zouden houden.³¹

Schenkingen aan Mariënpool

De eerste schenkingen en aantoonbare bemoeienissen met Mariënpool kwamen waarschijnlijk van de hand van Catharina van Bakenesse. In het memorieboek is geschreven dat omstreeks 1450, mogelijk in 1452 na de intreding van Elisabeth en Kunera, 'ioncfrou van boechorst, onse moeder' het klooster zijn beste kelk schonk, en een compleet stel paramenten. De paramenten bestonden uit een zwarte kazuifel voor de priester waarop de beeltenissen van Christus en Maria waren geborduurd, twee 'diakenrokken met kap', drie alben en amicten. Met de diakenrokken worden een dalmatiek en een tuniek bedoeld. De zwarte

26 Idem, inv.nr. 885.

27 Idem, inv.nr. 888, f. 28v.

28 Idem, inv.nr. 888, f. 11v.

29 Idem, inv.nr. 1108, afschrift in inv.nr. 912, f. 48v.

30 Idem, inv.nr. 1109, afschrift in inv.nr. 911, f. 26 en 912, f. 71.

31 Zie over Leeuwenhorst G. de Moor, *Verborg en geborgen. Het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574)* (Hilversum, 1994). Zie over het Barbaraklooster J. Kloos, *Noordwijk door de eeuwen heen* (Noordwijk, 1928) m.n. 66-68. Zie over het Hiëronymus-convent Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, Vlb (Leiden, 1992) 781-790.

liturgische gewaden waren bedoeld voor begrafenissen en rouwmissen. Onduidelijk is waarom Catharina de kleding in deze jaren heeft gegeven. Mogelijk wilde zij op alles voorbereid zijn als iemand uit haar gezin of familie kwam te overlijden en hier in het klooster begraven zou worden. Zij droeg haar steentje verder bij aan de liturgische uitrusting door 16 lood zilver te schenken dat gebruikt moest worden voor een ciborie, 2 oude kronen om een kelk te laten vergulden, wellicht de eerder door haar geschonken kelk, en 2 Rijns gulden voor de versiering van het sacramentshuis.³²

Frank doneerde het klooster stukken land in Noordwijk en Noordwijkerhout. Uit de opbrengsten van het land kon het convent een derde priester onderhouden, die de andere twee moest bijstaan. Mocht er geen derde priester voorhanden zijn dan moest het geld worden gebruikt om wijn en brood te kopen voor de eucharistieviering en was en olie om de kerk te verlichten. Ook moest er geld apart worden gehouden voor twee pitanties in de maand mei en in de maand november op voorwaarde dat de nonnen zielmissen voor Frank, zijn vrouw en kinderen zouden houden.³³ De pitanties bestonden uit lekkere spijzen die de nonnen ontvingen nadat zij zich verdienstelijk hadden gemaakt voor de schenkers. Ook kregen zij propijnen die bestonden uit verschillende hoeveelheden wijn. Veelal vonden de uitdelingen plaats op de sterfdag van de overledene, de dag waarop de nonnen een memoriedienst hielden.³⁴ Waarschijnlijk waren Frank en Catharina in de maanden mei en november jarig, want bovengenoemde maanden zijn niet de maanden waarin Frank (1 januari) en Catharina (27 oktober) overleden, maar waarin zij waren geboren. In het *Propijnboexken* van Mariënpool zijn ook uitdelingen opgenomen die op de sterfdag van beide schenkers moesten plaatsvinden.³⁵

Deze uitdelingen bestonden uit gebraden pasteien, wit brood en wijn. Hun zoon Adriaan voorzag de nonnen eveneens van lekkere spijzen.³⁶ Op zijn sterfdag (5 mei) kregen de nonnen in ruil voor de jaargetijde en de memoriedienst een pitantie van 35 stuivers 'tot spise ende wyn'.³⁷

Grafzerk van Floris van der Boechorst en Janna van Schagen in de Sint-Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen (Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist)

De stichting van het Barbara-altaar en het familiegraf

In de kloosterkerk stichtte Frank een altaar, dat samen met de andere altaren werd gewijd op 24 mei 1457. Dit altaar, dat aan de linker- of rechterzijde van het koor-scherp was geplaatst, werd gewijd aan Sint-Barbara, Sint-Dorothea, de Tienduizend Martelaren en alle Heilige maagden.³⁸ Vóór het altaar kwam het familiegraf te liggen. De grafzerk is tot op heden bewaard gebleven, zij het niet ongeschonden. In de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) zijn de wapen-

32 GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 889, f. 7v.

33 Idem, inv.nr. 858, f. 28.

34 Zie H.Furnée, 'Over pitanties en propijnen', *Spiegel Historiae*, IX (1974) 560-563.

35 GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 898, f. 2v. (Frank) en f. 20r. (Catharina).

36 Idem, inv.nr. 898, f. 1r, f. 2r, f. 10r, f. 14r, f. 20r.

37 Idem, inv.nr. 898, f. 10r.

38 J.D. Bangs, *Cornelis Engebrechtsz. 's Leiden* (Assen, 1979) 17.

schilden weggehakt. Aan de linkerzijde bevonden zich de wapenschilden van Frank van der Boechorst en rechts die van zijn echtgenote. De tekst in de omlijsting echter is bewaard gebleven en heeft als opschrift: 'hier is begraven Frank van der boechorst starf int iair m cccc lxxiii opten eensten dach van ianuario Ende iouffrou katryn van bakenes syn wijf starf int iair m cccc lxxxi xxvii^{en} october. Bid voor die sielen'.

De grafplaat is vanuit klooster Mariënpoel overgebracht naar de Sint-Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen. Wanneer de grafzerk naar Noordwijk is gebracht en in opdracht van wie is onbekend. In elk geval werd op 28 februari 1585 besloten de grafzerken onder het puin van het verwoeste klooster Mariënpoel weg te halen en deze in de vloer van het voormalige Witte Nonnenklooster aan het Rapenburg te leggen.³⁹ Mogelijk heeft de familie toen van de gelegenheid gebruik gemaakt om de zerk naar Noordwijk over te laten brengen. Thans dekt de zerk op het Hoogkoor de grafkelder die was voorbehouden aan de priesters van de Jeroenskerk.⁴⁰

Adriaan in de voetsporen van zijn vader

Na Franks dood in 1463 werd de band met Mariënpoel niet minder innig. Immers, Kunera en Elisabeth woonden hier nog altijd. Adriaan (1454-1500), de enige zoon van Frank en Catharina, trad in de voetsporen van zijn vader. Hij was politiek actief en bekleedde onder meer de functies van burgemeester (1478-1479), schepen (1481-1482) en tresorier (1483-1484) in Leiden. Hij had zijn positie mede te danken aan zijn huwelijk met Catharina van Zwieten († 1502-1504),⁴¹ de kleindochter van de beroemde Boudewijn van Zwieten. Zij trouwden vóór april 1464.⁴² Via dit huwelijk verzwagerden de families Van der Boechorst en Van Zwieten zich.⁴³ Beide families stonden Mariënpoel terzijde, en ook Catharina en Adriaan steunden op velerlei manieren het klooster.

Aan het einde van de vijftiende eeuw schonken meerdere aanzienlijke heren het convent veertien beelden van de apostelen en de evangelisten ter opluistering van het godshuis. Adriaan en zijn zwager Floris Oem van Wijngaerden (1426-1478), getrouwd met Bartha, deden mee aan deze collectieve schenking.⁴⁴ Adriaan schonk het apostelbeeld van Petrus en Floris gaf het beeld van Bartholomeus.⁴⁵ Dit is de enige schenking van Floris aan Mariënpoel.

In 1502 schonk Catharina land aan Mariënpoel met een erfpachtsom van 1 gulden op het huis van Mariënpoel bij de nieuwe herberg. Als tegenprestatie hielden de nonnen memoriediensten. In ditzelfde jaar kocht zij zielmissen voor Adriaan en zichzelf. Ieder jaar moesten jaargetijden worden gehouden voor Adriaan, Catharina, haar ouders en hun kinderen. op hun sterfdag of een dag ervoor of erna. Indien de sterfdag samenviel met een kerkelijke feestdag of een andere viering dan moest de jaargetijde een dag voor of na deze dag plaatsvinden,

39 In 1581 werd het Witte Nonnenklooster in gebruik genomen als bibliotheek van de Universiteit Leiden. Verschillende grafzerken werden verplaatst naar de bibliotheek, het huidige Academiegebouw. In 1828 werd een houten vloer over de grafplaten aangebracht. Bij de restauratie van 1912-1915 werd deze uitgelicht en werden de zerken ontdekt. Deze werden naar het Stedelijk museum 'De Lakenhal' gebracht, waarna zij in de voorhal van het museum zijn gelegd. Het is zeer waarschijnlijk dat de zerken afkomstig zijn uit zowel het Witte Nonnenklooster als klooster Mariënpoel.

40 J. Kloos en G. Scheepstra, *Het kerkgebouw der Nederlands Hervormde Gemeente Noordwijk-Binnen* (Noordwijk-Binnen, 1946) 36.

41 Van Kan, 'Het riddermatige geslacht Van Zwieten', 61-62.

42 Idem, 61.

43 Later zouden de families nog meer met elkaar verbonden raken door de huwelijken van de kinderen van Bartha van der Boechorst en Floris Oem van Wijngaerden. Maria Oem van Wijngaerden († 16 nov. 1525) trouwde met Gijsbrecht Pietersz van Zwieten (1474-1547), de achterkleinzoon van de stichter van het klooster, en Floris Oem van Wijngaerden († vóór 29 okt. 1533) trad in het huwelijk met Margriet Willemsdr, bastaard van Zwieten († vóór 11 febr. 1535); zie Van Kan, 'Het riddermatige geslacht Van Zwieten', 65, 78.

44 A. Janse, *Ridderschap in Holland* (Hilversum, 2001) 453. Oem van Wijngaerden was heer van Wijngaerden, ambachtsheer van IJsselmonde, baljuw van Zuid-Holland (1450-1456) en burgemeester in Dordrecht (1464-1465, 1466-14467, 1473-1474).

45 GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 889, f. 12v.

wat niet ongewoon was in die tijd. Op de jaargetijde van Adriaan (5 mei) moest een vigilie gelezen worden van negen lessen, met vier grote brandende kaarsen in een kandelaar op het graf waar hij lag begraven. Zijn graf moest worden bedekt met een zwart kleed en na het lezen van de vigilie moesten de boetpsalmen *Miserere mei* en *De profundis* gelezen worden en een collecta.⁴⁶ De volgende dag moesten de nonnen een requiemmiss vieren, terwijl het graf opnieuw werd belicht met vier kaarsen. Na afloop van de mis moesten de nonnen naar het graf gaan met wierook en wijwater, waar *Miserere mei* en *De profundis* werden gelezen en een collecta. In ruil voor deze diensten kregen de nonnen op Adriaans jaargetijde een pitantie ter waarde van 35 schellingen, waarvan 20 schellingen bedoeld waren voor wijn en 15 voor spijzen.⁴⁷ Catharina wilde op dezelfde wijze als haar man worden herdacht. De familie controleerde of de nonnen zich hier wel aan hielden. Zij mocht zich eens per jaar bij de visitatoren van het convent beklagen als de nonnen in gebreke bleven over deze vastgelegde herdenkingen.

Ook Adriaans zoon Floris († 1520), baljuw van Noordwijk en getrouwd met Janna van Schagen († 1500), steunde Mariënpool financieel. Hij schonk een som geld aan het klooster in het jaar van zijn vaders overlijden (1500).⁴⁸ Floris liet zich niet in het familiegraf bijzetten. Hij kocht een eigen graf voor zijn echtgenote en zichzelf. De grafzerk is bewaard gebleven, maar of deze zich eens in Mariënpool heeft bevonden is niet bekend.⁴⁹ Thans bevindt ook deze grafplaat zich in de Sint-Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen. Floris en Janna zijn ten voeten uit gehouwen. Floris is in harnas gekleed en draagt zijn wapen met zijn linkerhand. Janna is gekleed in een gewaad en heeft haar handen kruislings op haar buik. Boven de hoofden zijn een draak en twee engelen te zien, een symbool voor de geestelijke strijd. In de omlijsting zijn vier wapenschilden afgebeeld. De vier wapenschilden linksboven en -onder zijn van Van der Boechorst en Hodenpijl, en die aan de rechterzijde Van Beieren/Schagen en Van Zwieten. Het opschrift luidt: 'hier leit begrauen florens ariens vander bouchorst balleio van nortich was ende starf int iaer ons heren m v^e ende ix opten xix dach in november'. Daarnaast staat bij zijn echtgenote 'hier leit begraven iuffer ianna van schagen florys wijf was en starf int iaer van xv ende'. Degene die de tekst heeft gebeiteld is niet nauwkeurig geweest in het uitmeten van de beschikbare ruimte. Het jaartal van overlijden paste daarom niet meer op de zerk. Janna van Schagen overleed omstreeks 1500.

Drie generaties steunden onafgebroken het klooster. In de eerste plaats steunden zij het convent ter bevordering van hun eigen zielenheil en dat van hun familie, vrienden en andere dierbaren. Maar dat zij juist dit klooster welgezind waren is gelegen in het feit dat zij een persoonlijke band hadden met Mariënpool. Immers, twee dochters, zusters, en tantes waren hier ingetreden. Eenmaal na het overlijden van Elisabeth in 1515 namen de legaten, in welke vorm dan ook, af. In het memorieboek van Mariënpool is nog een enkele financiële gift opgenomen. In het jaar van haar overlijden schonk bijvoorbeeld Maria († 1549), de weduwe van Gijsbrecht van der Boechorst († 1535), het klooster nog een som geld.⁵⁰ Het is op dit moment niet duidelijk wie zij waren en tot welke familietak zij behoorden. De grafzerk van deze twee echtelieden is tot op de dag van vandaag bewaard gebleven. In 1915 is de grafplaat vanuit het huidige academiegebouw van de Universiteit van Leiden overgebracht naar het Stedelijk Museum De Lakenhal. Hier ligt de zerk in de voorhal van het museum, maar wordt

46 Een collecta wordt ook wel een oratio genoemd. Het is het eerste gezongen smeekgebed van de mis. De inhoud is afhankelijk van de periode van het kerkelijk jaar. Een collecta dient ook als slotgebed bij de meeste uren van de getijden.

47 GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 858, f. 26, f. 40v, 23 mei 1502.

48 Idem, inv.nr. 889, f. 13r.

49 Zie Kloos, *Noordwijk in den loop der eeuwen*, 62-63 en Rijksdienst voor de Monumentenzorg, archief nr. 6376, Noordwijk-Binnen (1970-1979), verslag 39ste bouwvergadering, 6 febr. 1974.

50 GAL, Kloosterarchieven, inv.nr. 889, f. 16r.

aan het zicht onttrokken door de museumwinkel die een plaats heeft gekregen bovenop de zerk van Gijsbrecht en Maria.⁵¹

Besluit

In deze bijdrage is de rol die edelen speelden bij de stichting en de instandhouding van kerkelijke instellingen voor een breder voetlicht gebracht. Door hun steun was het voor vele conventen mogelijk uit te groeien tot vermogende kloosters. Naast dit vrouwenklooster waren er nog meerdere kloosters in de regio die konden rekenen op donaties. Zowel in de kerkelijke ontwikkeling als in kunsthistorisch opzicht heeft de adel hierin een belangrijke rol gespeeld. De een schonk geld, de ander doneerde altaarstukken en de volgende deed mee aan collectieve schenkingen ter opluistering van het godshuis. Maar de meeste giften betroffen stichtingen en geldschenkingen. Deze droegen immers bij tot het economisch voortbestaan van het convent. Het geld werd besteed aan het onderhoud van de kerk en de kloostergebouwen en het levensonderhoud van de nonnen, zodat de nonnen zich geheel konden wijden aan het gebed en de memoriediensten.

De families Van Zwieten en Van der Boechorst droegen klooster Mariënpool een warm hart toe. Vanuit politieke, religieuze en persoonlijke overwegingen gingen zij een levenslange band aan met het convent. Generaties lang ondersteunden familieleden en aanverwanten de stichtingen van Boudewijn van Zwieten en Frank van der Boechorst. Van Zwieten stichtte het klooster uit dankbaarheid jegens Maria en om meer gratie en genade te verwerven tijdens zijn leven, maar ook politieke motieven hebben een rol gespeeld. Want hij gaf de nonnen uit Oudewater de mogelijkheid te ontkomen aan de strijd tussen de twee electen voor de Utrechtse bisschopszetel. Hij liet schriftelijk vastleggen dat zijn nazaten het klooster zouden blijven steunen. Zij gaven allen groot gehoor aan zijn verzoek. Tot aan het einde van het bestaan van het klooster toe maakte Boudewijns nageslacht zich hard voor het convent. Boudewijns achterkleindochter liet de bijna 100 jaar oude memorietafel vervangen door een nieuwe, en zijn achterachterkleinzoon wist te voorkomen dat een woedende menigte het convent binnenging om beelden en schilderijen kapot te slaan.

Voor de familie Van der Boechorst golden andere redenen. Frank en Catharina lieten twee dochters intreden. Dit was het begin van een lange periode waarin zij en hun andere kinderen het convent financieel en met schenkingen ondersteunden. Na hun beider dood trad zoon Adriaan in de voetsporen van zijn ouders. Hij begiftigde het klooster met vele geschenken. De inspanningen voor het klooster werden minder na de dood van zijn zussen.

De motivatie waarom zij het klooster begunstigen is identiek. Maar de beweegredenen waarom zij juist Mariënpool gunstig gezind waren, zijn persoonlijk, zoals we hebben kunnen lezen. Het doen van goede werken droeg immers bij aan Gods genade. Zij hoopten hierdoor het verblijf van familie, vrienden en uiteraard hun eigen verblijf in het vagevuur te verlichten en te verkorten. Allen wilden Gods genade oproepen, opdat hij hen zou sparen op de Dag des Oordeels. Met hulp van de priester en de nonnen hoopten zij sneller een plek te verwerven in het hemelse paradijs.

51 Mogelijk komt deze zerk uit Mariënpool. Onderzoek heeft nog geen uitsluitsel gegeven. Indien de zerk uit Mariënpool afkomstig is blijft de vraag waarom de zerk van Frank van der Boechorst wel naar Noordwijk is overgebracht en die van Gijsbrecht niet. Wellicht biedt archiefonderzoek naar de bescheiden van de Sint-Jeroenskerk een oplossing. De grafplaat is lang 257 cm en breed 143 cm. In de hoeken zijn de emblemen van de vier evangelisten aangebracht. Zie Lunsingh Scheurleer, Fock en Van Dissel, *Het Rapenburg*, Vlb, 790.